

הרב שי לוי

נטע רבעי בזמן הזה ובגבולות עולי מצרים

שאלה

האם נטע רבעי נוהג בזמן הזה מדאורייתא או מדרבנן, ומה דינו בגבולות עולי מצרים?

תשובה

א. שתי בהינות בדין נטע רבעי

נאמר בתורה (ויקרא יט, כג-כד):

וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו שלוש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל. ובשנה הרביעת יהיה כל פריו קדש הלולים לה.¹ בשלוש השנים הראשונות מזמן נטיעת העץ, הפירות אסורים בהנאה, ובשנה הרביעית נקראים נטע רבעי. בשנה זו יש להעלות את הפירות לירושלים או לפדותם בכסף ולהעלותו לירושלים.

כשמתבוננים במצוות נטע רבעי, ניתן למצוא בה שני מאפיינים. המאפיין הראשון הוא הקשר לערלה: מצוות נטע רבעי היא היתר פירות הערלה, והפעם הראשונה שבה יכול בעל השדה ליהנות מפירותיו היא באמצעות מצווה זו. כמו כן ישנה התאמה בין דיני ערלה לנטע רבעי,² וכך פסק הרמב"ם (מע"ש פ"י ה"א) ע"פ הירושלמי (ערלה פ"א ה"א): כל שהוא חייב בערלה יש לו רבעי, וכל שפטור מן הערלה אינו חייב ברבעי, שנאמר שלוש שנים יהיה לכם ערלים וגו' ובשנה הרביעית.³

מאידך גיסא ניתן למצוא בדיני נטע רבעי דמיון רב לדיני מעשר שני, הן בהנהגה המעשית בפירות, שבשתי המצוות יש להעלות את הפירות ולאכלם בירושלים, הן בדינים נוספים שיבוארו לקמן. במשנה בפאה (פ"ז, מ"ז) מובאת מחלוקת ב"ש וב"ה בדיני רבעי:

1. ביחס לתיאורם של גבולות עולי מצרים, ראה הלכות הארץ עמ' 40-41.
2. למעט הבדלים מעטים הנגזרים מגזרות הכתוב, כגון דין שומר הפרי וקליפתו החייבים בערלה מריבוי הפסוק 'וערלתם את פריו', לעומת רבעי שבו נאמר רק 'פרי', ראה ירושלמי ערלה, פ"א, ה"ה.
3. משמעותו של משפט זה בירושלמי היא שלעולם לא יחול דין רבעי ללא איסור ערלה שקדם לו, כגון שנטע עץ לסייג ולאחר שלוש שנים חשב עליו למאכל. במקרה כזה לא ינהגו בו דיני רבעי.

כרם רבעי בית שמאי אומרים אין לו חומש ואין לו ביעור בית הלל אומרים יש לו בית שמאי אומרים יש לו פרט ויש לו עוללות והעניים פודין לעצמם ובית הלל אומרים כולו לגת.
 ובבבלי (קידושין נד ע"ב) הסבירו במה נחלקו:
 מ"ט דב"ה? גמרי קודש ממעשר, מה מעשר יש לו חומש ויש לו ביעור, אף כרם רבעי יש לו חומש ויש לו ביעור. וב"ש? לא גמרי קודש ממעשר.
 בדברי הרמב"ם ניתן למצוא השוואות רבות להלכות מעשר שני כתוצאה מהגזרה השווה שלמדו ב"ה.⁴ וכך ניתן ללמוד מהטור (יו"ד סי' רצד):
 הנחנטין בו מחמשה עשר בשבט של שנה רביעית עד ט"ו בשבט של שנה החמישית נקראין רבעי, **ויש להן דין מעשר שני לכל דבר**.⁵
 משני הצדדים הללו רואים שנטע רבעי זו מצווה שדיניה אינם עצמאיים אלא נלמדים מערלה וממעשר שני.⁶
 במטרה לברר מהי רמת החיוב בזמן הזה ומהו הדין בגבולות עולי מצרים, אסקור תחילה כמה דינים בהלכות נטע רבעי, כדי להבין באופן כללי מהיכן נגזרים דיניו.

ב. אכילת נטע רבעי בזמן הזה

כתב הרמב"ם⁷ שמעשר שני נוהג בין בפני הבית ובין שלא בפני הבית אבל נאכל בירושלים רק בפני הבית, מפני שהוקש מעשר שני לבכור הנאכל גם הוא רק בזמן הבית. ולעיל הובא שישנה גזרה שווה 'קודש קודש' ממעשר שני לנטע רבעי, וא"כ דין נטע רבעי כמעשר שני לעניין זה. אמנם בשו"ת הרדב"ז (ח"ו סי' ב' אלפים קצט) נשאל מה דינם של הפירות הגדלים בתוך ירושלים⁸ לעניין נטע רבעי, ובתוך תשובתו חילק בין נטע רבעי למעשר שני:
 מעשר שני אין נאכל בזה"ז בירושלים, ואין פודין אותו בירושלים אא"כ נטמא, **ונטע רבעי נאכל בזה"ז בירושלים**, הלכך נפדה הוא בירושלים אע"פ שאינו נטמא דהא בהא תליא.

4. ברמב"ם, הל' מעשר שני פ"ט, נאמר בה"א: 'דינו להיאכל בירושלים כמעשר שני. אינו נוהג בסוריא כמעשר שני'. ה"ב: 'פודה כמעשר שני, אין פודין במחובר כמעשר שני, ממון גבוה כמעשר'. ה"ד: 'אין מפרישין ממנו תרומה ומעשרות כשם שאין מפרישים ממעשר שני'. אמנם המשותף להלכות הללו שהן מתייחסות לפרי ולא לעצם חיוב ערלה, ובהמשך יתברר אם ההשוואה למעשר שני מוחלטת. עוד יש להעיר מסדר ההלכות ברמב"ם שפתח במעשר שני, לאחר מכן עסק בנטע רבעי ולבסוף בערלה, ולכאורה לפי סדר השנים והפסוקים יש להביא את הלכות רבעי לאחר ערלה ולא לאחר מעשר שני, אלא נראה שראה קשר מהותי בין שתי המצוות.
 5. וכ"כ השו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ו. ובדומה לזה כתב הרמב"ם בפירוש המשניות, מעשר שני פ"ה מ"ג.
 6. ראה בספר עיר הקודש והמקדש, ח"ג סי' פז, שהשווה באריכות בין דיני נטע רבעי לדיני ערלה ומעשר שני.
 7. רמב"ם, הל' מעשר שני פ"ב ה"א.
 8. במלבושי יו"ט הקשה על כך שהיתר הרדב"ז הוא רק על פירות שגדלו בירושלים, וממ"נ אם פירות אלו מותרים באכילה, מדוע שלא יעלו איתם גם מחוץ לירושלים?

הרדב"ז חידש שאע"פ שדין נטע רבעי כמעשר שני לעניין הפדיון והעלאת פירותיו או דמיו לירושלים, מ"מ ניתן לאוכלו אף בזה"ז, אע"פ שאין לאכול מעשר שני מפני הטומאה. והובאו דבריו ב'ברכי יוסף'⁹. הצ"ח¹⁰ הסתפק בשאלה זו, וסיים שנראה שהרמב"ם הסתפק בזה ופסק לחומרא שאינו נאכל. האחרונים התקשו בהבנת דברי הרדב"ז, ו'פאת השלחן'¹¹ נשאר בצ"ע, שהרי למדו גזרה שווה 'קודש קודש' ממעשר שני, וכך הקשה ה'מלבושי יום טוב'¹² וכתב שדבריו תמוהים מאוד.¹³ ובמשפט כהן (ס' ד) כתב גם כנגד מי שרצה להתיר אכילת נטע רבעי בזמן הזה, ובתוך דבריו כתב:

והדין הוא שבכל דבר שאין לנו הכרח שני"ר הוא משונה ממעשר שני בע"כ הוא דומה לו, וממילא אם מע"ש אינו נאכל אלא מפני הבית, מאיזה טעם שיהיה, גם נ"ר ג"כ אינו נאכל אלא בפני הבית.

להלכה פסק ה'שלחן ערוך'¹⁴ שניתן לאכול את פירות נטע רבעי רק בזמן הבית. וניתן לראות שהאחרונים התלבטו עד כמה יש להשוות את דיני נטע רבעי למעשר שני. כל זה אמור ביחס לדרך השימוש בפירות הרבעי ולקדושתם, ובזה דעת האחרונים רובם ככולם שדינם כמעשר שני לכל דבר. בסעיפים הבאים יובא הדין ביחס לעצם חיוב רבעי ולמקום החיוב, ובזה נראה שנחלקו הראשונים אם לדמותו לערלה או למעשר שני.

ג. נטע רבעי בחו"ל

1. הקדמה

במשנה¹⁵ מובא שערלה בחו"ל אסורה מהלכה. נחלקו בגמרא¹⁶ אם כוונת המשנה שערלה אסורה מהלכה למשה מסיני או מהלכות מדינה.¹⁷ להלכה

9. ברכ"י, יו"ד ס' רצד ס"ק כ. אמנם אין להסיק מכך שכך פסק להלכה, שכן כתב בעצמו בשו"ת חיים שאל, ח"א ס' ה: 'העידותי בכך היום שכל דין אשר הבאתי בספרי ברכי יוסף מראשונים ואחרונים, אין כוונתי להיות כדל מסכים הולך אליו לעניין דינא, כי לא עמדתי בדין ההוא כפי עיוני, רק אגב ריהטא עין לו ראתה, והבאתי דבריו, להקל מעל המעיין טורח החיפוש... ומזקנים אתבונן הרב כנסת הגדולה והרב יד אהרון כי כל ישעם להורות משפט גבר איה מקום כבודו... זולת כשאומר וכן עיקר וכיוצא, אז אני מגלה דעתי הקצרה'. ובדברים אלו יש להשיב על תמיהתו של המלבושי יו"ט על הברכ"י שהעתיק דברי הרדב"ז.
10. צל"ח, ביצה ה ע"ב ד"ה ודע, והובאו דבריו במנחת חינוך, מצווה רמז, אות כא.
11. פאת השלחן, הל' א"י פ"ג ס"ק ל.
12. מלבושי יו"ט, חובת הקרקע ס' יח.
13. קושיות המלבושי יו"ט מוסבות על הניתוק שיצר הרדב"ז בין דיני נט"ר למעשר שני, והוסיף להקשות גם על הברכ"י שהביא דבריו להלכה (וראה לעיל הערה 9). וראה מה שכתב בעניין זה בעיר הקודש והמקדש ח"ג, פ"ז אות ב, ובחזון עובדיה ט"ו בשבט וברכות עמ' מ'.
14. שו"ע, יו"ד ס' רצד סעי' ו.
15. ערלה פ"ג מ"ט.
16. קידושין לח ע"ב.
17. בהסבר דעה זו נאמרו שני פירושים: א) איסור מדרבנן. כ"כ רש"י, ברכות לו ע"א ד"ה ערלה; ר"ש, ערלה פ"ג מ"ט; רא"ש, שם; שו"ת הרשב"א, ח"ד ס' רצב; מרדכי, קידושין פ"א ס' תקב. ב) מנהג שהנהיגו על עצמם בחו"ל. כ"כ רש"י, קידושין לח ע"א ד"ה הלכתא; ר"ן, קידושין טו ע"א בדפי הרי"ף.

כתבוהרמב"ם¹⁸ וה'שלחן ערוך¹⁹ שערלה אסורה מהלכה למשה מסיני. הראשונים נחלקו אם נטע רבעי נוהג בחו"ל כערלה.

לדעת ה'שאלתות דרב אחאי²⁰ רבעי נוהג בחו"ל בכרם ולא באילנות. והסבירו הראשונים שבגמרא²¹ נחלקו בשאלה אם רבעי נוהג בכל האילנות או רק בכרם, ואע"פ שלמסקנה קיימא לן שרבעי נוהג בכל האילנות בארץ ישראל, מ"מ בחו"ל נוהג רק בכרם, מפני ש'כל המקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל'. וכן כתבו תוספות²², מהר"ם מרוטנבורג²³, רא"ש²⁴ ורשב"א²⁵. רבנו יונה²⁶ כתב שלא אומרים בכל עניין 'כל המקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל', אלא רק במקום שנשנה במפורש, ומשמע שאף בחו"ל נוהג רבעי בכל האילנות. ולדעת הרמב"ם²⁷ אין נטע רבעי נוהג כלל בחו"ל, וכן כתבו: הרמב"ן²⁸, רבנו ירוחם²⁹, ריטב"א³⁰ ובשם רבו הרא"ה³¹, וכך משמע מהר"ן³². ה'שלחן ערוך³³ הביא את רבנו יונה 'בסתם', ואת הרמב"ם בתור 'יש אומרים', ואילו הרמ"א הביא את הדעה הראשונה. להלכה יש לפדות רבעי בחו"ל בכרם ובאילנות ללא ברכה.³⁴

2. טעם המחלוקת

הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"י הט"ו) הביא שני טעמים לכך שאין רבעי נוהג בחו"ל, ובטעמו הראשון כתב:

יראה לי שאין דין נטע רבעי נוהג בחוצה לארץ אלא אוכל פירות שנה רביעית בלא פדיון כלל שלא אמרו אלא הערלה.

18. רמב"ם, הל' מאכ"א פ"י ה"י.
19. שו"ע, יו"ד ס' רצד סעי' ח.
20. שאלתות דרב אחאי, פרשת קדושים שאלתא ק.
21. ברכות לה ע"א.
22. תוספות, ברכות שם.
23. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, דפוס פראג ס' תמח.
24. רא"ש, ברכות פ"ו ס' א.
25. חידושי הרשב"א, ב"ק סט ע"א.
26. רבנו יונה, ברכות כד ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ולעניין פסקא.
27. רמב"ם, הל' מאכ"א פ"י הט"ו.
28. חידושי הרמב"ן, ראש השנה ט ע"ב.
29. רבנו ירוחם, תולדות אדם וחווה נתיב כא ח"ב.
30. ריטב"א, הל' ברכות פ"ה, יח.
31. חידושי הריטב"א, קידושין לו ע"ב.
32. ר"ן, ראש השנה ב ע"א בדפי הרי"ף.
33. שו"ע, יו"ד ס' רצד סעי' ז.
34. הגר"א, לשו"ע שם, ס"ק כח, הפנה לסעיף יז בשו"ע שם, פסק כדברי הרא"ש בעניין הברכה בחו"ל ונשען על סברתו שכל המקל הלכה כמותו בחו"ל, וסותר למה שפסק כאן כרבנו יונה שאין אומרים 'כל המקל' בכל עניין, והסכים הגר"א שהלכה כדברי הרמ"א. וביביע אומר, ח"י ס"י לה, תמה מדוע פסק השו"ע כרבנו יונה ולא כרא"ש והרמב"ם, המסכימים שאין רבעי באילנות בחו"ל, וראה שם במה שתירץ ונשאר בצ"ע. ולהלכה כתבו החכמת אדם, משפטי ארץ ס' ו סעי' ח, וערוה"ש, יו"ד ס' רצד סעי' ח, שיפדה רק כרם ללא ברכה. ואילו הש"ך ס"ק יז, כתב שיש לחשוש לכל השיטות ולפדות כרם ואילן ללא ברכה, וכ"כ נטע הארץ בהלכה מז, כרם ציון הל' ערלה יח, יז, וביע אומר ח"י ס' לה.

ה'מלבושי יום טוב'³⁵ הסביר שביסוד מחלוקתם של הרמב"ם והגאונים עומדת פרשנותה של ההלכה למשה מסיני שחייבה ערלה בחו"ל. לדעת הרמב"ם הפסוקים בתורה נאמרו ביחס לארץ ישראל בלבד, וההלכה למשה מסיני חידשה דין שאינו קשור לנאמר בתורה, שערלה נוהגת גם בחו"ל. לכן לשיטת הרמב"ם לוקים רק על ערלת א"י שבה נאמר הלאו של 'לא יאכל' (ויקרא יט, כג), והאוכל מערלת חו"ל מכין אותו מכת מרדות בלבד.³⁶ מכוח הבנה זו סבר הרמב"ם שרבעי לא נוהג בחו"ל, מפני שההלכה נאמרה על ערלה בלבד, וכך מדויק מלשונו: **'שלא אמרו אלא הערלה'**.³⁷ לדעת הגאונים ההלכה למשה מסיני גילתה שהפסוקים בתורה העוסקים בערלה נוהגים גם בחו"ל, וממילא גם רבעי נכלל בפסוקים ונוהג בחו"ל.³⁸ לפי הסבר זה המחלוקת ביחס לרבעי בחו"ל אינה קשורה לשאלה שהוצגה למעלה – אם יש ללמוד את דיני רבעי ממעשר שני או מערלה – אלא בשאלת הפרשנות של ההלכה למשה מסיני. אמנם הרמב"ן³⁹ הביא את דברי הרמב"ם והסביר שדבריו נובעים מהגזרה השווה למעשר שני, ולכן אינו נוהג בחו"ל.⁴⁰ כ"כ ה'כסף משנה' בשם הרשב"א⁴¹, ולענ"ד דבריהם קשים מלשון הרמב"ם, שבהלכות רבות הביא את הדמיון למעשר שני,⁴² ומדוע לא נימק גם בהלכה זו שהפטור בחו"ל נובע ממעשר שני? ועוד, שכתב 'ראה לי', ואם מקור דבריו הוא הגזרה שווה ממעשר שני, מדוע למד זאת רק מסברה?⁴³ הרשב"א⁴¹ האריך להקשות על הבנת הרמב"ם, ולאחר מכן כתב את דעתו:

וכיון שכן אף הוא אינו לומד ממעשר שני אלא לענין קדושתו, כלומר לפדיונו ולבעורו ולחומשו ולהיותו ממון גבוה לפי שהכתוב קראו קדש כמעשר שני, הא בזמן ומקום אינו למד ממנו, משום דכתיב וערלתם ערלתו את פרו שלש שנים ובשנה הרביעית וגומר, דמשמע כל זמן שערלה נוהגת ובכל מקום שנוהגת נטע רבעי נוהג, ומעתה לדין נטע רבעי נוהג בין בארץ ובין בחוץ לארץ. כלומר נטע רבעי אכן דומה למעשר שני בקדושתו ובדינים השייכים לאופן השימוש בו, אבל לענין הזמן והמקום שבהם נוהג רבעי, אין ללמוד ממעשר שני אלא מערלה, כיוון

35. מלבושי יו"ט, חובת הקרקע ס' א.

36. רמב"ם, הל' מאכ"א פ"י הכ"א.

37. מלבושי יו"ט, חובת הקרקע בס' ה ד"ה אך באמת, כתב שייכתן שהרמב"ם כיוון במה שכתב 'שלא אמרו' למשנה בקידושין שממנה משמע שרבעי נוהג רק בארץ, וכדברי הרמב"ן שהובאו בהערה 40, ולא להלכה למשה מסיני.

38. ראה גם בחידושי הגר"ח, הל' מאכ"א פ"י הט"ו; אג"מ, או"ח ח"ו ס' יח; ציץ אליעזר, ח"ב ס' טו בהסבר מחלוקתם.

39. חידושי הרמב"ן, ראש השנה ט ע"ב.

40. עוד סייע הרמב"ן לרמב"ם ממשנה בקידושין פ"א מ"ט: 'כל מצווה שהיא תלויה בארץ אינה נוהגת אלא בארץ חוץ מן הערלה וכלאים', והרי רבעי מצווה בפני עצמה היא, ובכל מקום שנויה היא בנפרד מערלה, ומדוע לא הובאה במשנה? אלא ודאי שאין רבעי נוהג אלא בארץ. וראה מה שתירץ המלבושי יו"ט ס' ה ד"ה אך באמת.

41. חידושי הרשב"א, ב"ק סט ע"א.

42. ראה לעיל הערה 4.

43. ראה אג"מ, או"ח ח"ו יח אות ז, שהקשה על דברי הכס"מ.

שרבעי הוא המשך של ערלה, ולכן נטע רבעי נוהג אף בזה"ז ובחו"ל. ולפי דברים אלו שאלת מקום חיוב נטע רבעי נתונה במחלוקת ראשונים: לפי הפרשנות הרווחת בדעת הרמב"ם יש ללמוד ממעשר שני, ולדעת הרשב"א יש ללמוד מערלה.⁴⁴

ד. חיוב נטע רבעי בזה"ז

1. נטע רבעי כערלה או כמעשר שני

נראה ששאלת החיוב בזמן הזה תלויה גם היא בשאלה שהוצגה לעיל. אם נדמה לערלה, כפי שבזה"ז ערלה מדאורייתא,⁴⁵ כך יהיה דינו של נטע רבעי, ואם נאמר שהוקש נטע רבעי למעשר שני, יהיה בזה"ז חיובו של נטע רבעי מדרבנן כמעשר שני, בגלל חסרון ביאת כולכם.⁴⁶

בשאלה זו נחלקו הראשונים.

לדעת העיטור⁴⁷ נטע רבעי נלמד ממעשר שני גם לעניין מקום חיובו, ושאלה זו תלויה במחלוקת אם 'קדושה שניה קידשה לעתיד לבוא' או שבטלה. ומדבריו מוכח שגם לגבי זמן החיוב יש ללמוד ממעשר שני. וכך משמע מדעת הרמב"ם לאור דעתו בעניין נטע רבעי בחו"ל,⁴⁸ ומההשוואה הגמורה בדבריו למעשר שני, ולפי זה חיוב נטע רבעי בזה"ז יהיה מדרבנן. וכך כתבו: הצ"ח,⁴⁹ 'מנחת חינוך',⁵⁰ 'מלבושי יום טוב',⁵¹ ו'ישועות מלכו'⁵² בדעת הרמב"ם, ו'תורת הארץ'.⁵³ אמנם הרשב"א שהובאו דבריו לעיל (סעי' ג,2), כתב שנטע רבעי נלמד מערלה, ובכל מקום שערלה נוהגת גם נטע רבעי נוהג, ולפי זה חיוב נטע רבעי בזה"ז הינו מדאורייתא כערלה,⁵⁴ וכ"כ ה'קריית ספר'⁵⁵ ולא נימק את דבריו.

44. השו"ע פסק כדעת רבנו יונה המחייב ערלה בחו"ל אף באילנות (סעי' ג,1 ובהערה 34), אך לענ"ד אין להסיק מכאן שפסק כרשב"א במחלוקת עקרונית. זאת משום שלא הסביר בב"י מדוע פסק כך. וראה יביע אומר ח"י סי' לה שהסביר באופנים אחרים את פסיקתו.

45. כמבואר בשו"ע, יו"ד סי' רצד סעי' ט. אמנם אע"פ שכך עיקר, יש להזכיר את דעת הצ"ח ברכות לו ע"א, שכתב בדעת הרי"ף והרמב"ם שערלה בזה"ז דרבנן אף בגבולות עולי בבל, לרי"ף מפני שקדושה שנייה לא קדשה לעתיד לבוא, ולרמב"ם משום שבכל מקום שבו נאמרה ביאה יש צורך בביאת כולכם כבטרומה ובחלה. ואע"פ שדעת השו"ע שערלה מדאורייתא, יש מאחרוני זמננו שנטו לקבל דעה זו, ולכל הפחות בצירוף לדעות אחרות. ראה: משפטי עוזיאל א, יו"ד סי' כא; אבן ישראל, הל' מאכ"א פ"י הי"א; יביע אומר ח"י סי' לג, לד; שמע שלמה, או"ח סי' יג. ובארץ חמדה ח"א, עמ' סג-סד ציין לסתירה בשבת הארץ, וסיים: 'וכנראה שעניין זה היה רופף בידו, וצ"ע'.

46. כמבואר ברמב"ם, הל' תרומות פ"א הכ"ו, ובשו"ע, סי' שלא סעי' א.

47. ספר העיטור, פרוזבול עז ע"ב.

48. ע"פ פרשנות הרמב"ן, הרשב"א והכס"מ שכתבו שלמד זאת הרמב"ם ממע"ש.

49. צ"ח, ברכות לו ע"א.

50. מנחת חינוך, מצוה רמז אות טו.

51. מלבושי יו"ט, קל וחומר סי' יא.

52. ישועות מלכו, הל' מעשר שני פ"ט, ה"א.

53. תורת הארץ, ח"א, פ"ט אות מא, וז"ל: 'והרמב"ם ס"ל דבכל הדינים ילפינן נטע רבעי ממעשר שני, בין לקולא בין לחומרא... וכ"כ בשו"ע; וכן בח"ב פ"א אות כה.

54. ואף לדעת הרמב"ן שחלק עליו בשאלה אם רבעי נוהג בחו"ל, ייתכן שחיוב רבעי מדאורייתא בזה"ז, מפני שלדעתו הוקש רבעי למעשר שני לכל דבר, וייתכן שסובר שחיוב תרו"מ מדאורייתא בזה"ז. כ"כ

וה'מלבושי יום טוב'⁵⁶ כתב שדעת הרמב"ם יחידאית, ורוב הפוסקים חולקים עליו.⁵⁷ ב'עיר הקודש והמקדש'⁵⁸ כתב שרבעי בזה"ז מדרבנן. ב'מנחת שלמה'⁵⁹ הביא את שתי הדעות, ובמקום אחר כתב שחיובו מדרבנן,⁶⁰ וב'כרם ציון'⁶¹ כתב שכך נהגו.

2. מצוות שנהגו קודם כיבוש וחילוק

מלבד השאלה אם ללמוד ממעשר שני או מערלה, כתב ה'מלבושי יום טוב'⁶² נימוק נוסף לכך שחיוב נטע רבעי הוא מדאורייתא בזה"ז:

אפי' למ"ד דבטלה קדושת הארץ, מ"מ לפי מה שכתבתי... דדבר הנהוג קודם כיבוש וחילוק לא בטל גם בזה"ז, א"כ נט"ר לפי מאי דס"ל לרבנן דנט"ר נהגי קודם כיבוש וחילוק כמו ערלה, אף בזה"ז הוה דאורייתא.

לדעת חכמים⁶³ נטע רבעי נהג אף קודם כיבוש וחילוק הארץ, וחידיש ה'מלבושי יום טוב' שכל מצווה שנהגה קודם כיבוש וחילוק איננה תלויה בקדושת הארץ. כיבוש יהושע לא שינה את רמת החיוב של המצוות שנתחייבו בהן קודם הכיבוש, וממילא אין ביטול הכיבוש והקדושה גורעים מחיובן של מצוות אלו.⁶⁴ אחרונים נוספים הלכו בשיטתו העקרונית.⁶⁵

המלבושי יו"ט, קל וחומר ס' יא. ובדעת הרמב"ן בעניין חיוב תרו"מ, ראה תורת הארץ, ח"ב פ"א סוף אות לד.

55. קרית ספר, הל' מאכ"א פ"י, אזהרה קמא.

56. מלבושי יו"ט, חובת הקרקע סי' ה.

57. ייתכן שכוונתו לראשונים הסוברים שיש חיוב רבעי בחו"ל. אמנם ק"ק להסביר כך, שהרי הוא הסביר ששורש מחלוקתם היא בשאלה איך ללמוד את ההלכה למשה מסיני, ולפי הסבר זה אין הכרח להקיש בין שאלת החיוב בחו"ל לחיוב בזה"ז. ועוד שלדעת התוס', יבמות פא ע"א שקדושה שנייה בטלה, ולכן תרו"מ מדרבנן וה"ה לכלאי הכרם, וכתב המשנה למלך, הל' מאכ"א פ"י הי"א, שה"ה גם לערלה, וכך משמע מהאחרונים שדין אחד לכלאיים ולערלה בין לסוברים שאינם תלויים בקדושת הארץ ובין לסוברים שתלויים בקדושתה, אם כן אע"פ שלדעתם נטע רבעי הוא המשך של ערלה, מ"מ כיוון שערלה בזה"ז מדרבנן בעקבות החיסרון בקדושת הארץ, ה"ה גם לנטע רבעי.

58. עיר הקודש והמקדש, ח"ג סוף פרק ז.

59. מנחת שלמה, ח"א, ס' עא אות יג.

60. שם ס' ע"ד והאם כנים.

61. כרם ציון, הל' ערלה יח, ד.

62. מלבושי יו"ט, קל וחומר סי' יא.

63. בתוספתא במנחות פ"ו ה"כ, מובאת מחלוקת בעניין הזמן שבו התחייבו בחלק מהמצוות. לדעת ת"ק מיד בכניסתם לארץ התחייבו ישראל בערלה, ובשנה הרביעית התחייבו בנטע רבעי. ולדעת ר' יוסי בר' יהודה ור' אלעזר בר' שמעון התחייבו בנטע רבעי רק לאחר ארבע עשרה שנה, לאחר כיבוש וחילוק הארץ, כמו במעשרות, שבהם התחייבו לאחר כיבוש וחילוק. גרסת התוספתא בדעת חכמים איננה ברורה, ובתוספתא מובא: 'ל"ד שנה נתחייבו בנט"ר', ולפי ההקשר תיקן בחסדי דוד את הגרסה: 'לארבע שנים', וכך התוספתא מתיישבת עם הסברו של המלבושי יו"ט. אמנם במנחת שלמה, שמובא בהערה 59, כתב שבתוספתא כולם מודים שהתחייבו ברבעי לאחר כיבוש וחילוק, ולא נחלקו אלא אם התחייבו בשנת ה"ד או בשנת ה"ח, שהיא השנה הרביעית לאחר הכיבוש והחילוק.

64. המלבושי יו"ט האריך להוכיח חידוש זה בחובת הקרקע ס' ב. ואילו בס' יז שם כתב לבאר שישנה מחלוקת עקרונית כיצד להתייחס לעולי מצרים: לדעת הרמב"ם בהל' תרומות פ"א ה"ה, תחום עולי מצרים הוא חלק מא"י, ולדעת תוס' נחשב כחו"ל. ומכאן שכל חידושו הוא לדעת הרמב"ם. וא"כ מדוע

דבריו של ה'מלבושי יום טוב' אינם מוסכמים. הראשונים לא הזכירו את ההבחנה שבין מצוות שנצטוו לפני הכיבוש לאלו שנצטוו אחריו, ויש שהזכירו דעה המנוגדת לחידושו. תוספות, 66 ר"ש⁶⁷ ורשב"א⁶⁸ קשרו בין ביטולה של קדושת הארץ לקיום מצוות כלאיים, וכך משמע מהסמ"ק⁶⁹ ביחס לערלה ולכלאיים. אחרונים נוספים⁷⁰ קשרו בין קדושת הארץ לערלה ולכלאיים. 71 לכן נראה ששאלה זו נותרה מסופקת, ויש ללכת אחר המנהג המתואר ב'כרם ציון' ולהתייחס לרבעי כחיוב מדרבנן.

ה. חיוב נטע רבעי בעולי מצרים

גם דיון זה תלוי בשאלה אם דיני רבעי נלמדים מערלה או ממעשר שני. אם נלמדו מערלה, חיוב רבעי יהיה תלוי בשאלה אם חיוב ערלה תלוי בקדושת הארץ (סעי' ד, 2), ואם ערלה אינה תלויה בקדושת הארץ, כסברת ה'מלבושי יום טוב' וסיעתו, נמצא שהיא נוהגת אף בגבולות עולי מצרים מדאורייתא. אלא שגם זה אינו ברור, שכן ה'מלבושי יום טוב'⁷² סיג את דבריו וכתב שכל הדיון לגבי תחום עולי מצרים שייך רק לדעת הרמב"ם, אבל לדעת התוספות תחום עולי מצרים חשוב כמו חו"ל לעניין גיטין ודינים נוספים, וה"ה לכאן. ואם כדעת הסוברים שערלה אכן תלויה בקדושת הארץ, צריך עיון אם רבעי ינהג שם מדרבנן או שכלל לא ינהג. ולפי זה אף אם נלמד לעניין מקום החיוב מערלה, מ"מ באנו למחלוקת ראשונים ואחרונים מהו גדרו של כיבוש עולי מצרים, ולעניין רבעי, ייתכן שלא ינהג שם

-
- הרמב"ם לא חייב נטע רבעי מדאורייתא כיוון שנהג לפני כיבוש וחילוק? ורוב האחרונים ובתוכם המלבושי יו"ט הבינו בדבריו שנט"ר מדרבנן בזה"ז. ואולי יש ליישב שאע"פ שדעת הרמב"ם שמצוות שנהגו קודם כיבוש וחילוק נוהגות בזה"ז מדאורייתא בכל א"י, שאני נט"ר שכל דיניו נלמדו בג"ש ממע"ש, ולכן חיובו רק מדרבנן כמו בתרו"מ. אמנם יש להעיר שחידושו העקרוני של המלבושי יו"ט לא מוזכר בראשונים (אליהם הגיעה יד), ואף ברשב"א, שכתב שחיוב נט"ר מדאורייתא, נימק זאת בכך שנט"ר הוא המשך של ערלה, ולא הזכיר כלל חלוקה בין המצוות השונות התלויות בארץ.
65. שאילת דוד בתחילת חידושו בענייני שביעית; אמרי בינה, הל' שבת ס' כח; קרן אורה, יבמות פב ע"א; חידושי הרב איסר זלמן מלצר, זרעים עמ' קנד; משנת רבי אהרון זרעים ס' יח.
66. תוספות, יבמות פא, ב.
67. ר"ש, בפירושו לערלה פ"ג מ"ו.
68. חידושי הרשב"א, ביצה ג ע"ב. ולענ"ד יש להוכיח אף מסתימתו בסוגיה הנ"ל בב"ק סט, ע"א שלא הזכיר סברה זו.
69. סמ"ק, מצוה רטו, וז"ל: 'ובזה"ז ערלה נוהגת מהלכה למשה מסיני שוודאי אסור ובספק מותר', ונראה שהולך לשיטת תוס' שבה"ז בטלה קדושת הארץ ולכן החיוב הוא רק מהלכה, שאם נאמר שמתכוון לחו"ל, מדוע כותב שרק בזה"ז נוהג מהלכה? אמנם בהגהות שם העיר שדבריו אמורים ביחס לחו"ל, אבל לפי זה קשה מדוע כתב 'ובזה"ז', הרי בחו"ל לעולם אסור מהלכה? ועוד שכ"מ בדברי הסמ"ק גם בכלאי הכרם (רטז) שכתב: 'ובזה"ז דרבנן', והרי בחו"ל לעולם החיוב מדרבנן? וכך העיר הרב אהרן יצחק זסלנסקי, התורה והמדינה קובץ יא-יג עמ' קצז.
70. משנה למלך, הל' מאכ"א פ"י הי"א; מהרשד"ם, יו"ד ס' קצג; צל"ח, ברכות לו, ע"א; מנחת חינוך, מצוה קעז אות ה; רמה, אות יד; שאגת אריה, החדשות ס' ה; אור שמח, הל' תרומות פ"ב ה"א; אור לציון, שביעית עמ' פה, ועוד.
71. יש להרחיב את הדיבור ביחס לחידושו של המלבושי יום טוב ולסברות החולקים, אבל אין מקומו כאן.
72. ראה לעיל בהערה 64.

כלל. מהצד השני, אם נלמד ממעשר שני, חיוב רבעי יהיה תלוי בחיובם של תרומות ומעשרות בגבולות עולי מצרים, הנתון במחלוקת ראשונים. לדעת הרמב"ם נראה⁷³ שישנו חיוב בכל ארץ ישראל, ללא הבחנה בין הגבולות השונים. לדעת 'יש אומרים' בתוספות⁷⁴ פטורים לגמרי, ולדעת רש"י⁷⁵ ו'כפתור ופרח'⁷⁶ ישנו חיוב דרבנן בדגן, תירוש ויצהר. לעניין הלכה יש להפריש תרו"מ בברכה רק מדגן, תירוש ויצהר, ומשאר הפירות והירקות להפריש שם ללא ברכה,⁷⁷ ע"פ המנהג המתואר ב'כפתור ופרח'.⁷⁶ לפי זה אף לעניין רבעי יש לומר ספק ברכות להקל ולא לברך על פדיון נטע רבעי.

שאלה זו תלויה במחלוקת שהובאה לעיל (סעי' ג) – האם לעניין המקום שבו נוהג רבעי יש ללמוד מערלה או ממעשר שני. לדעת הרשב"א יש ללמוד מערלה,⁷⁸ וממילא באנו למחלוקת האם ערלה תלויה בקדושת הארץ, ואילו לעיטור והרמב"ם נראה שיש ללמוד ממעשר שני, ובזה"ז יש לפדות בעולי מצרים נטע רבעי ללא ברכה בדומה להפרשת תרומות ומעשרות.

הרב יעקב אריאל (באהלה של תורה ח"ד, ס' לז) סיכם את הספקות השונים: אם המקום נמצא מעבר לתחום עולי בבל, כשם שלענין מעשר שני אולי הוא פטור ולכל היותר חיובו רק מדרבנן, כך גם נט"ר (בעוד שלשיטת התוס' שנט"ר הוא המשך של איסור ערלה הוא נוהג גם בתחום עולי מצרים. מיהו עיין משנה למלך שייתכן שגם ערלה נוהגת מהתורה רק בתחום עולי בבל).⁷⁹ ומדבריו נלמד שייתכן שבתחום עולי מצרים יהיה פטור לכו"ע מדאורייתא, כל אחד לטעמו, וייתכן שאף מדרבנן. כפי שראינו, ישנם ספקות רבים בעצם החיוב של נטע רבעי בתחום עולי מצרים, ולכן נראה שיש לפדות ללא ברכה.

מסקנות

- א. נראה שחיוב נטע רבעי בזה"ז מדרבנן כמנהג המתואר ב'כרם ציון'.
- ב. מפאת הספקות הרבים, אין לברך על פדיון נטע רבעי בתחום עולי מצרים.

73. רמב"ם, הל' תרומות פ"א ה"א; ה"ה. אמנם ראה כפתור ופרח, פ"ה ומהר"י קורקוס, הל' תרומות פ"א ה"ה, שהבינו בדעת הרמב"ם שתחום עולי מצרים פטור מתרו"מ, אבל נראה שהייתה להם גרסה אחרת בלשון הרמב"ם.
74. תוספות, חולין ז ע"א.
75. רש"י, חולין ו ע"ב.
76. כפתור ופרח, פ"ה.
77. ראה הלכות הארץ, עמ' 39; התורה והארץ, ח"ב עמ' 78, ובהערה 34 שם, שכך הורה הרב ישראל, ובאמונת עתיך 94 (תשע"ב), עמ' 11.
78. אמנם הרשב"א עצמו סובר שאף כלאיים נוהג רק במקום שבו התקדשה הארץ (לעיל הערה 68), ונראה שה"ה לערלה.
79. וכ"כ הישועות מלכו, הל' מעשר שני פ"ט ה"א, והשליך ממחלוקת זו לעניין החיוב בזה"ז.